

VÝVOJ HRDELNÍHO SOUDNICTVÍ V ČECHÁCH

Judita HOUŠKOVÁ
externí studentka, Katedra antropologie ZČU

Organizace hrdelního soudnictví v 16. - 18. století v Čechách je výsledkem předchozího vývoje, kdy byla hrdelněprávní pravomoc (panovníkův regál) postupně přenesena na pozemkové vrchnosti. Již ve 13. století měla "práva meče" jak královská města, tak i některé feudální vrchnosti. V roce 1237 získala hrdelní právo Roudnice nad Labem (od Václava I.), v r. 1261 městečko Přelouč, v r. 1295 Police nad Metují a v r. 1299 Třebenice. Vývoj hrdelního práva královských měst vyvrcholil v předhusitské době v r. 1337, kdy král Jan Lucemburský vydal několik listin, ve kterých udělil městům hrdelní pravomoci s výhradou některých těžkých zločinů. Feudální vrchnosti (církvní a světské) stíhali trestné činy směřující proti jejich bezprostředním zájmům a postih dalších trestných činů svěřovaly poddaným měšťanům. Královská města měla poměrně samostatné soudy, ale v poddanských městech byly tyto orgány závislé na vrchnosti a jejích úřednících. Do 16. století se vytvořila hustá síť několika set městských soudů. Šlechtici náleželi pod trestně právní pravomoc původně zeměpanských orgánů (zemský a komorní soud), provinění duchovních řešily konzistorní soudy, pro nevelké skupiny obyvatel se zvláštními právy (akademický judiciální senát, soud židovského rychtáře) byly určeny speciální tribunály.

Představitelem hrdelního soudnictví byla v královských i poddanských městech městská rada - řídila se jednak obecnými právními předpisy, jednak vrchnostenskými instrukcemi. Rada vystupovala jako celen na počátku soudního procesu a na jeho závěru. U výslechů byli pouze někteří její členové spolu s rychtářem a ti pak výrazně ovlivnili vynesení rozsudku v "plné radě", jejíhož zasedání se v poddanských městech zpravidla účastnil zástupce vrchnosti. Celý průběh procesu zaznamenával městský písař, do radních protokolů zapisoval žaloby a relace o trestních činech, vyřizoval korespondenci rady ve vězeňských záležitostech, ve vězení a v mučírně zapisoval výslechy, zaznamenával i průběh případné exekuce. Městský rychtář ohledával místa trestných činů, sledoval a zajišťoval provinilce, zodpovídal za jejich věznění, účastnil se výslechů a exekucí a sám mohl soudit drobné žaloby, urážky na cti apod. Jemu byl podřízen biřic (říkalo se mu také právní posel či šatlavní hospodář) a ten pečoval přímo o vězně.

Zvláštní okrajovou skupinu městské společnosti tvořili kati - tzv. snížení lidé. Po reformě hrdelního soudnictví v r. 1756 se zásadně změnilo postavení katů - tam, kde byl zrušen hrdelní soud, tak se stali výhradně městskými rasy. Dne 7. května 1772 byl vyhlášen patent Marie Terezie, v němž nařizovala, aby byli snížení lidé, jakmile přestanou vykonávat svoje řemeslo, považováni za rovnocenné ostatním obyvatelům.

Z činnosti hrdelních soudů pocházeli smolné knihy - zapisovaly se do nich útrpné výslechy. V Koldínově městském zákoníku o nich čteme: "Vyznání pak zločincův, stráž by při jejich trápení na jiné zločince, skutků takových zlých nápomocníky i na fedrovníky jich se

vztahovala, s pilností poznamenána a potomně do knih černých, smolných aneb jiných k tomu zřízených vpisována býti mají, aby, kterýmž by potřeba toho nastala, aneb kterýž by po svých škodách se ptáti a k jiným psancům přistupovati chtěli, takových seznání vejpisův k svým potřebám požití mohli."1) Do těchto knih se nepsaly jen trestněprávní zápisy, tj. útrpná vyznání a reversy, ale i soukromoprávní zápisu o katovi a katovně, a to zpravidla při změně držitele. V některých městech byla tato agenda vedena ve zvláštních částech pozemkových knih, případně ve speciálních knihách, které se obvykle nazývaly knihami snížených lidí. Veškerá činnosti městské rady se odráží v radních protokolech - zde zapsány jak záležitosti správní i hospodářské, které se týkaly města jako celku, tak i soukromoprávní a trestněprávní záležitosti obyvatel. Jedná se hlavně o žaloby, na jejichž základě byli provinilci vyslyšáni městskou radou, která pak svým rozsudkem rozhodla o potrestání vězením nebo o podání k útrpnému výslechu, jsou zde zaznamenány i hrdelní reversy, zápisy o šatlavě i o záležitostech místních katů. Podobné zápisy obsahují rovněž rychtářské protokoly.

Rada korespondovala s vrchnostmi o zajištění vězňů, předvedení svědků, ale i s jinými institucemi ve vězeňských a katovských záležitostech. Tyto smolné spisy bývají dochovány jako koncepty v registrech, u adresátů v kopiářích, případně jako aktový materiál.

Řada hrdelněprávních procesů je zaznamenána v ortelních manuálech pražského apelačního tribunálu. Tento tribunál byl v 16. a první polovině 17. století pouze odvolací instancí (řešil odvolání k vyššímu právu), takže jeho rozhodnutí jsou jen zlomkem městského soudnictví. Tyto manuály obsahují tedy odvolání v civilních a trestních procesech, kdy byl rozsudek městské rady buď potvrzen (zanechán při právě) neb o revidován (napraven). Tyto zápisy jsou však velmi stručné, zvláště pokud byl rozsudek potvrzen (je to dáno postavením apelačního soudu).2)

Trestní řízení mělo i v období raného novověku inkviziční, tj. vyhledávací charakter a předpokládalo, že dobrovolné vyznání je neúplné, že teprve při mučení přizná delikvent okolnosti svého trestného činu a uvede i své další činy a spolupachatele. Pokud se jednalo o závažnější čin, čekala provinilce tortura. Pokud byli zajištěni spoluviníci a svědci, pak se na místě výslechu uskutečňovala jejich konfrontace, tzv. vejvod. Snahou spoluviníků bylo, aby jejich nařčení vyslyšaný odvolal. Poslední příležitosti k tomu měli na popravišti před vykonáním trestu. Pokud se tak nestalo, dostali se rovněž do moci hrdelního soudu.

Městská rada vynesla rozsudek jednak na základě poznání okolností trestných činů, jednak na základě relace radních, kteří byli vysláni k útrpnému výslechu. Odsouzenec čekal buď trest smrti nepodmíněně či podmíněně, nebo jiný trest. Pokud měl být provinilec propuštěn na revers, byl mu ve vězení nebo na radnici předložen k vyjádření a je pochopitelné, že s jeho podmínkami každý provinilec ochotně souhlasil.

Zdrojem právního poučení byla pro městské soudy vedle zemského zřízení městská práva. Do roku 1579 užívaly Práv městských Brikcího z Licka. Tato právní norma byla r. 1579 nahrazena novým zákoníkem, jehož autorem je Pavel Kristián z Koldína.

Kompetence městské rady byla v ostatních sférách činnosti omezena hranicemi města, ale v hrdelněprávní oblasti byla u poddanských měst rozšířena na panství vrchnosti. Před soud se tak dostávali i cizopanští poddaní, pokud v teritoriálním obvodu soudu spáchali své trestné činy nebo v něm byli zatčeni.

V prvních desetiletích pobělohorské doby došlo k dočasnému úbytku hrdelních soudů, ale v průběhu druhé poloviny 17. století jejich počet opět roste. V této době nabýval stále většího významu apelační tribunál, který potvrzoval a revidoval rozsudky městských soudů a rozhodoval ve všech důležitých kriminálních procesech. Apelační soud jednal na základě písemných sdělení a proto se trestní řízení prodlužovalo a tím i prodražovalo a smolné knihy se z diplomatického hlediska staly vlastně jen registry a kopiáři, mizí z nich zápisy o útrpných výsleších a převažují pokyny a rozhodnutí apelačního soudu a i korespondence s ním.

Od sklonku 17. století zesílil vliv krajských hejtmanů, kteří měli dohlížet na bezpečnosti regionu, konat předběžná vyšetřování, navštěvovat krčmy a jiná podezřelá místa i žaláře, zatýkat zločince, zjišťovat, jestli vrchnosti nepřechovávají cizí poddané. Jejich povinností bylo stíhat zloděje, vrahy, žebráky a romské kočovníky a organizovat proti nim rozsáhlejší policejní akce.

V roce 1707 byl vyhlášen hrdelní řád Josefa I. (Constitutio criminalis Josephina) - nadále měly působit pouze ty hrdelní soudy, které dosud vykonávaly svou činnost na základě zvláštního privilegia, léna či starého obyčeje. Jejich povinností bylo stíhání zločinců, jejich zatýkání a vyšetřování, vyhlašování rozsudků apelačního soudu a péče o výkon trestu. Každý hrdelní soud měl mít předsedu a alespoň devět přísedících, kteří znali hrdelní řád a byli schopni objektivně a spravedlivě soudit. Soud měl vydržovat i přísežného písaře a kata a pečovat i o popraviště a pranýř.

Protože městské soudy nebyly převážně schopny plnit beze zbytku zásady tohoto řádu, diskutovalo se v průběhu první poloviny 18. století několikrát o jeho reorganizaci. Ta byla vyhlášena 15. července 1765 a publikována 19. srpna 1765. Na jejím základě došlo k podstatnému snížení počtu hrdelních soudů - z původních 383 registrovaných jich zůstalo jen devětadvacet. Některým byla odňata hrdelní jurisdikce v rámci josefinských reforem, a tak na konci 18. století existovalo v Čechách jen devatenáct hrdelních soudů. 3)

Na sklonku šedesátých let byl vydán hrdelní zákoník Marie Terezie (Constitutio criminalis Theresiana), ale tato právní norma byla již zastaralá v době svého vzniku, zachovala kruté tresty i útrpné výslechy. Do tortury se pokusila vnést systém utříděním jejích stupňů, popisem aplikace i zobrazením mučících nástrojů v příslušných rozměrech. 4)

Skutečným pokrokem v duchu osvícenského absolutismu byl teprve Všeobecný zákoník o zločinech a trestech za ně císaře Josefa II. z r. 1787. I když se z feudálních trestů zachovalo jak bití, tak k vypalování cejchů, tak tento zákoník nemá již charakter pomsty, ale má sloužit k převýchově pachatele. 5)

Jaroslav Pánek vypracoval klasifikaci trestních činů a rozdělil je do 8 skupin: 6)

1. Činy proti oficiální ideologii - kacířství, rouhání, čarodějnictví, magie, poškozování církevních symbolů (svatokrádež), urážka duchovenstva - s jejich postihem se setkáváme ve větší míře až v pobělohorské době, protože násilná rekatolizace s sebou přinášela četné konflikty. Lidé, kteří vystoupili proti katolicismu, byli trestáni obvykle několikatydenními až několikaletými nucenými pracemi. Čarodějnictví - bylo posuzováno poněkud přísněji, v Koldínově zákoníku o něm čteme: " Magia sive sortilegium, to jest čarodějnictví a všelijaká jiná škodná kouzla, kterážto pokutou meče aneb upálením ztrestána býti mají." 7)
2. Činy proti panovníkovi a státnímu zřízení - urážka panovníka, urážka zeměpanských institucí a úředníků, zrada, spolupráce s nepřítelem, odmítání vojenské služby, dezerce,

- zakázaný pobyt na státním území - objevují se v písemnostech hrdelních soudů ojediněle, větší zastoupení mají činy proti pozemkové vrchnosti - patří mezi ně lesní, vodní a polní pynch a také zbláhání poddaných z panství.
3. Perzekuce romských kočovníků.
 4. Činy proti místní (městské a vesnické) administrativě - urážka městské rady, neposlušnost vůči místním úředníkům, napadení, zabití nebo zranění místního úředníka, urážka cechovní organizace, nedbalosti při výkonu služeb obci, násilnosti v městském vězení, útěk z vězení.
 5. Činy proti životu a zdraví - rozlišujeme mezi neúmyslným zabitím a úmyslnou vraždou, tzv. mordem. Infanticidium - jinak "zahubení svého neřádně nabytého plodu" - bylo přísně stíháno, tehdejší právní normy infanticidiem chápaly jak potrat, tak i zabití novorozeněte. Taková delikventka byla téměř vždy sřata a po vložení do hrobu jí kat ještě probodl srdce kůlem.
 6. Činy proti majetku - loupež, žhářství, krádež, napomáhání při majetkové trestné činnosti, falšování, podvod, bezděčné způsobení majetkové škody.
 7. Činy proti cti - křivé obvinění, urážka soukromé osoby.
 8. Činy proti mravnosti - sodomie, incest, cizoložství, smilstvo, prostituce, hazardní hry.

Jaroslav Pánek stanovil i hlavní osnovu soupisu písemných pramenů k dějinám hrdelního soudnictví:

1. základní prameny:
 - a) knihy smolné (černé, krevní, popravčí) a jim příbuzné s převažující hrdelně právní agendou,
 - b) knihy sníženích osob (katů, pohodných),
 - c) smolné (soudní, hrdelněprávní) spisy,
 - d) speciální písemnosti nadřízených institucí (písemnosti apelačního soudu).

2. komplementární prameny - písemnosti, zejména městské provenience, které se dotýkají hrdelně právní problematiky jen z části.

Nejstarším dokladem hrdelního soudnictví je patrně Popravčí kniha pánů z Rožmberka.

Smolné knihy - původní názvy - knihy černé jinak smolné, krevní knihy, knihy pří a ortelů, knihy kriminálních protokolů, hlavní knihy rychtářské, soudní knihy, registr tajemství lotrovského, registra vyznání od lotrův tajného i zjevného lotrovství, knihy psanců, smolná kniha - jinak černá kniha, do níž se paměti lidí zlých vpisují apod. Smolnými knihami jsou označovány i knihy pamětní, např. registra pamětní a knihy pozemkové. Zápisy v pamětních knihách obsahují většinou obžalobu, odpor, otázky a odpovědi, výsledky obviněného a svědků, dobrovolné výpovědi či vynucené mučením, žádosti o naučení, ortel, vykonání rozsudku, náklady na věznění, eventuální popravu.

Smolné či soudní spisy - písemnosti zlistiňující hrdelně právní procesy vedené na úrovni smolné knihy - žaloba, výpovědi svědků, žádosti o součinnost k dalším městským tribunálům právní reversy, vyznání obviněného, výpovědi svědků, žádosti o naučení k vrchnosti, apelačnímu soudu, ortely, hrdelní reversy, prosté a hrdelní žádosti o zapůjčení kata, výslech před popravou, náklady na proces.

Řada smolných knih vznikla svázáním nebo dodatečným spojením soudních spisů. V 17. a 18. století přibývá korespondence soudních míst s nadřízenými úřady, krajským soudem, s apelačním tribunálem. Mezi doklady jsou zachovány modlitby, zařkání, zvěrokruhy,

astrologické pomůcky, popis hledání zlata, protokoly o výsleších loupežnických tlup, řešení poddanských povstání a popisy a zprávy v záležitostech čarodějnických procesů.

HRDELNÍ SOUDNICTVÍ NA MORAVĚ

Od 13. století přechází právo poprav (prováděné nejprve zeměpanskými úředníky, potom rychtáři královských měst, kteří byli dosazováni panovníkem) na pozemkové vrchnosti. Přechod této zeměpanské pravomoci na královská města můžeme sledovat od 13. století. V lednu 1243 obdrželo město Brno od krále Václava I. městské právo. V privilegiu jsou stanoveny tresty za vraždu, vpád do domu a zranění.⁸⁾ Do roku 1290 je kladeno tzv. privilegium B, obsahující práva města Jihlavy - i zde jsou stanoveny tresty za hrdelní zločiny. ⁹⁾ V roce 1331 získala hrdelní pravomoc Olomouc. Znojmo získalo městské právo již v době Rudolfa Habsburského. Ve 14. století předává panovník hrdelní pravomoc více pozemkovým vrchnostem, především církevním - v roce 1327 bylo uděleno Janem Lucemburským hrdelní právo rajhradskému klášteru, premonstrátský klášter v Louce získal hrdelní pravomoc již v roce 1234 apod.

V roce 1258 obdrželo práva, udělená Brnu, Uherské Hradiště, v roce 1290 Kroměříž, v roce 1297 Podivín, v roce 1302 Ivanovice, v roce 1497 Slavkov, v roce 1489 Uherský Brod. Olomoucké městské právo obdržel Přerov, Hranice, Litovel a další města. Právo města Znojma obdržela ve 14. století Jemnice a Třebíč. Jihlavské městské právo se rozšířilo nejen do horních měst, ale i do řady měst ležících na českomoravském pomezí. Ve 14. a 15. století roste počet hrdelních soudů a tím se vytváří okruhy měst a vesnice, které jsou podřízeny vrchním soudům v nejvýznamnějších královských městech. Ke sjednocení městského soudnictví na Moravě, tedy i hrdelního soudnictví, došlo v padesátých letech 14. století dvěma listinami markraběte Jana Jindřicha pro Brno a Olomouc.

V době pohusitské a v období jagellonském je dokončen přechod hrdelního práva z panovníka na pozemkové vrchnosti. Ta předává výkon hrdelního práva do svých měst a městeček, v průběhu 16. století se tohoto práva vzdávala ve prospěch poddanských měst, případně jejich prostřednictvím ve prospěch vrchních městských soudů v královských městech.

V průběhu 15. a v první polovině 16. století se hrdelní soudy ustavily ve všech městských centrech jednotlivých panství, ojediněle získaly hrdelní právo i vesnice. V polovině 16. století, když byla zřízena pražská apelační rada jako vrchní právo nad městskými soudy v Čechách, se většina těchto soudů soustředila kolem moravských vrchních městských soudů. Významná města sloužila jako hlavní hrdelní soudy, místní hrdelní soudy byly jen soudy vyšetřovacími a výkonnými, bez práva rozhodování - hrdelní právo takového města se omezovalo na vyšetření zločinu a zajištění exekuce, o níž potom rozhodlo vyšší právo. Většinou si tato města k útrpným výslechům a popravám musela vyžadovat kata ze sídla vrchního práva. Takovýto právní okruh se vytvořil například kolem města Brna. Přistoupil-li místní hrdelní soud k obviněnému útrpným právem bez rozsudku brněnského soudu, byl tvrdě pokutován s pohrůzkou zastavení práva, totéž platilo i tehdy, když se do soudního řízení po vynesení rozsudku pokusila zasáhnout vrchnost. Vrchnost mohla obviněného sice omilostnit, ale muselo se tak stát před zveřejněním rozsudku. Tresty za hrdelní zločiny se v 16. století, zvláště po vydání městských práv Pavlem Kristiánem Klatovským z Koldína a jejich schválením Rudolfem II. v roce 1579, sjednocovaly. K úplnému sjednocení došlo po uzákonění Koldínových práv na Moravě, k čemuž došlo v roce 1697. Za loupežnou vraždu byl obviněn zpravidla "kolem lámán, zabit a do něho vpleten", jen v mimořádných případech

"kolem lámán a do něho vpleten", z milosti práva "s'at a vpleten do kola", za krádeže byla nečastějším trestem šibenice, z milosti práva poprava mečem. Mečem byly trestány i vraždy bez loupežného motivu, často i smilstvo. Zabití dítěte bylo trestáno utopením, ale i zahrabáním zaživa a proražení kulem, z milosti práva stětím. U útrpných výslechů byla zdůrazňována mírnost, neboť mučení nebylo trestem, ale prostředkem ke zjištění pravdy. Za úmrtí delikventa při útrpném tázání byla trestána městská rada, nikoliv mistr popravčí. I po zřízení apelační rady po roce 1547 jako nejvyšší soudní stolice v Čechách působily brněnský a olomoucký soudy nadále jako nejvyšší soudní stolice, z nichž bylo odvolání možné pouze k panovníkovi. Až v roce 1697 zrušil Leopold I. brněnské právo a v roce 1709 zakázal naučování soudů v poddanských městech brněnským vrchním soudem. Tím se i moravským hrdelním soudům stala nejvyšší instancí pražská apelační rada, od roku 1753 apelační soud pro Moravu v Brně. O podrobnější zmapování hrdelních soudů na Moravě se pokusil státní úřady až v prvním desetiletí 18. století. Jeho důsledkem byla reforma hrdelního soudnictví a jejich podstatné snížení - reskriptem Karla VI. z 10. června 1729. Soupis hrdelních soudů, zpracovaný krajskými hejtmány podle jednotlivých krajů, zachytil na Moravě 201 hrdelních soudů. V 16. a 17. století byla síť hrdelních soudů pravděpodobně mnohem hustší, ale některé zanikly v 17. století, většina zřejmě v průběhu třicetileté války. Po nástupu Marie Terezie se začalo s rušením menších soudů. Značné snížení ohlásil dekret moravského tribunálu ze 4. prosince 1752 - na jeho základě ukončila svou činnost v průběhu roku 1753 řada místních hrdelních soudů. Snižování počtu soudů měl uzavřít dekret Marie Terezie z 21. ledna 1754, který ponechal na Moravě v činnosti jen hrdelní soudy v královských městech, v Osoblaze, v Kroměříži a v Novém Jičíně.

Ani v období vlády Josefa II. se počet těchto soudů nezměnil. Ještě v roce 1792 působilo na Moravě 13 kriminálních soudů: Brno, Hustopeče, Mikulov, Olomouc, Šumperk, Prostějov, Nový Jičín, Kroměříž, Osoblaha, Znojmo, Jihlava, Uherské Hradiště a Kyjov. Šumperský hrdelní soud přetrvával do roku 1799, prostějovský do roku 1801, hrdelní soud v Osoblaze do roku 1803, v Kyjově do roku 1807. Mikulovský hrdelní soud trval, ovšem jen jako soud vyšetřovací, předávající delikventy k závěrečnému řízení do Znojma, až do roku 1844. Ve čtyřicátých letech 19. století byla činnost kriminálních soudů, působících již pouze v krajských městech, postátněna, v roce 1850 pak byly transformovány v moderní krajské soudy.

KRIMINALITA A JEJÍ POSTIH - INSTITUCE

VĚZENÍ - užívalo se zpočátku pouze jako zajišťovací vazby k zabezpečení delikventa v trestním řízení pro rozsudek a exekuci. Teprve po vyřešení otázky úhrady nákladů sloužilo vězení k výkonu trestu. Šlechtická vězení se nacházela na hradech a zámcích. (V Černé věži Pražského hradu byly umístěovány většinou dlužníci, v Daliborce pak pachatelé závažnějších trestních činů). Politicky nebezpečné osoby dával panovník uvěznit na některém ze svých hradů - nejznámější vězení - brněnský Špilberk. Měšťanské vězení bylo zřízeno na radnici nebo v městské věži pro dlužníky, šatlava byla vybavena nástroji k zotření vazby (pouta, klády). Nebezpeční vězni byli soustřeďováni v nejtěžším vězení v podzemí, sklepení radnice. V rezidenčních městech mohl být provinilec uvězněn i v hradech a zámcích. Součástí vězení bývaly mučírny.

KATOVNY - stavěly se mimo města nebo na jejich okrajích v zastrčených uličkách, někdy jako součásti hradeb (Děčín, Hranice, Jihlava, Strážnice, Třeboň aj.). Do dnešní doby se nedochovaly (zpravidla byly přestavěny).

PRANÝŘ - stávaly na náměstích před radnicemi (frekventovaná místa), v 18. století některé z

nich ustoupil mariánským sloupům, všeobecně byly likvidovány v rámci josefinských reforem. Zahanbujícími tresty u pranýře bylo obvykle doprovázeno podmíněné odsouzení k trestu smrti. Odsouzenec zde stával s potupnou maskou, nákrčníkem či obojkem s hruškou v ústech, někdy s ukradenou věcí nebo zavěšenou cedulkou s popisem činu. Poté býval vymrskán z města metlou. S vypovězením souviselo i vypalování cejchů označujících provinilce.

POPRAVIŠTĚ - byla zřizována nedaleko měst, která byla pověřena výkonem hrdelního práva, většinou na rozcestích a návrších. Některá města měla několik popravnicích míst (šibenice, stínadla). Popravovalo se i na náměstí u pranýře, jen zřídka v areálu radnice, výjimečně pak v místech, kde delikvent spáchal trestný čin. Popravy byly veřejné (zastrašovací charakter).

ŠIBENICE - bývaly obvykle zděné stavby s dveřmi a vysokou podezdívkou, ze které se zvedaly sloupy spojené trámy. Vnitřní prostor sloužil jako pohřebiště popravených.

ÚTRPNÉ VÝSLECHY

Průběh útrpných výslechů nebyl v našich zemích po léta jednotný. Teprve hrdelní řád Josefa I. definoval na počátku 18. století povolené způsoby mučení, které seřadil od lehčích k těžším stupňům. Prvním stupněm byla vazba čili šněrování rukou. Kat působil bolest vyšetřovanci utahováním šňůry omotané kolem předloktí. Bolestivější bylo již přiložení palečnic - tento nástroj tvořila dvě až tři plochá, mírně prohnutá železa o délce do 20 cm, šířce do 3 cm a síle asi 1 cm s vnitřními jehlancovitými výčnělky či rýhováním a bočními šrouby. Podobný princip měla i tzv. španělská bota - nástroj používaný k drcení nohou. Byla to dvě železa zaoblená do tvaru lýtek o délce do 30 cm a šířce kolem 10 cm s vnitřními hřeby. Tento nástroj doplňovaly drtiče kloubů. Čtvrtým stupněm bylo tzv. suché trápení na žebříku, při němž docházelo k bolestivému vykloubení končetin a poškození svalů. Na tento způsob pak navazoval tzv. světlé trápení - provinilec byl na žebřík pálen svazky svíček, což se mohlo třikrát opakovat. V našich mučírňách se často užívalo i svázání delikventa do kozelce a vztažení pomocí kladky ke stropu. Tortura, jako součást výslechu, byla u nás zrušena r. 1776.

Vypovězení provinilci bývali zpravidla označováni cejchem v podobě písmen R (relegatus), RBO (relegatus Bohemiacae) nebo symbolů hrdelního práva (lámací kolo, šibenice). Popravčí meče byly obvykle dvouruční o délce kolem 1 m. Poměrně široká čepel (5 - 8 cm) s ostřím po obou stranách a mělkým výbrusem bývala za končena tupým hrotem. Dřevěná rukojeť mívala kožený nebo látkový potah omotaný tkalounem či drátem, a uzavírala ji hlavice kulovitého nebo hruškovitého tvaru. Čepele popravčích mečů bývaly zdobeny nápisy, výrobními značkami a typickými rytinami. Mezi těžké tresty smrti náleželo lámání kolen. Odsouzenec při něm ležel na zemi připoután ke kolíkům a kat mu lámal končetiny těžkým okovaným kolem vzhůru od nohou nebo opačně od hlavy dolů. Lámání shora bývalo považováno za lehčí způsob trestu smrti, protože kat mohl první ranou zlomit odsouzenecí vaz. Druhý způsob byl mnohem bolestivější.

Reformy osvíceneckého absolutismu zrušily staré feudální tresty, načas dokonce i trest smrti v řádném řízení. V osmdesátých letech 18. století, jak píše Jan Jeník z Bratřic, se musely "všecky šibenice, pranýřové, dřevění oslí, trdlíce a šatlavy...docela v nic uváděti a spáliti."

ČARODĚJNICKÉ PROCESY

Od konce 15. století zachvátila Evropu protičarodějnická psychóza, která vládla stejně katolíky jako evangelíky - na katolické straně přikazovala potírat čarodějnictví bula papeže Inocence VIII. *Summis desiderantes affectibus* z 5. prosince 1484, u protestantů se o to zasloužil sám Martin Luther chybným překladem jednoho místa v Exodu (XXII, 18) - přeložil, že čarodějnice se nemají nechávat naživu, zatímco hebrejský originál ve skutečnosti říkal jen, že se nemají podporovat. Jak proti čarodějnictví nejučelněji postupovat, osvětlili r. 1487 Jakub Sprenger a Jindřich Institoris v proslulém díle *Malleus maleficarum* (Kladivo na čarodějnice), které získalo rychle velkou autoritu. Kladivo na čarodějnice vyšlo do roku 1520 ve třinácti vydáních, v letech 1574 - 1669 následovalo dalších šestnáct vydání, čili dohromady v letech 1487 - 1669 vyšlo celkem 29 vydání této knihy. Hlavní podíl na jejím sepsání měl Jindřich Institoris, převor dominikánského konventu v Schlettstadtu v Dolním Alsasku, narozený kolem roku 1430. Byl to doktor teologie a nelítostný inkvizitor. Jakub Sprenger pocházel z Basileje, kde se narodil pravděpodobně v rozmezí let 1436 - 1438, stal se profesorem kolínské teologické fakulty a roku 1481 byl jejím děkanem. V letech 1470 až 1482 působil jako inkvizitor v Porýní a podobně jako Institoris narazil i on při své inkviziční činnosti na vážné překážky. Na ně si pak oba svorně a důrazně postěžovali papeži a přispěli proto tak v nemalé míře k vydání buly *Summis desiderantes affectibus*. *Malleus maleficarum* se skládá ze tří dílů. První dva díly představují souborné shrnutí všech oficiálních názorů na údajně zločinný charakter čarodějnictví a čtenář je zde seznámen se všemi možnými druhy čarodějnictví. První svazek věnuje pozornost tomu, kdo všechno má účast na čarování (d'ábel, čarodějnice...) a druhý svazek se zabývá rozličnými druhy a projevy čarování, dále tělesným obcováním s d'áblem, schopností proměňovat se ve zvířata apod. Na začátku prvního svazku se autoři snaží rozptýlit pochybnosti o reálné existenci kouzel a čarodějnictví. Dále probírají přímou účast démona při čarování a hájí oprávněnost neblaze proslulého učení o tzv. incubu a succubu. Zdůrazňují přitom podřízenost čarodějů a čarodějnic vzhledem k démonům, snaží se dále dokázat, že pomocí čarodějných kousků lze u lidí probudit lásku stejně jako nenávisť, že se čarodějové a čarodějnice dokáží proměňovat ve zvířata. Pomocí kouzel je možné mařit i plodivou sílu a zároveň odstranit požitek z milování. Ve 12. a 13. kapitole je věnována pozornost výkladům, že d'ábel, jakožto původce všeho zlého, provozuje veškeré své nepravosti v oblasti čarodějnických machinací " z božího dopuštění - cum permissu Dei". Dále je zde použito mnoha slov k tomu, aby lidé lépe pochopili strašlivost zločinů páchanými čarodějnicemi za pomoci démonů. Často jde o látku ke kázáním, jejichž účelem je lámat případný odpor skeptiků.

Ve druhém díle *Kladiva* jsou vylíčeny podrobnosti o d'áblově uplatnění v erotické oblasti a způsoby zneužívání rozličných posvátných předmětů a obřadů používaných římskou církví. Objevuje se zde popis toho, jak démon vniká do lidského těla a co tam zlého dokáže napáchat, jaké nemoci pomocí kouzel může způsobit lidem i zvířatům. Je tam i uvedeno, jak lze pomocí kouzel vyvolávat nepřirozená krupobítí a bouře s ničivými účinky pro lidi, domácí zvířata a úrodu. Ke konci druhého dílu jsou vypočítány církevní prostředky, pomocí nichž se lze bránit proti účinkům očarování - mezi nimi se jistý význam přikládá církevnímu obřadu vymítání d'ábla z těl posedlých - tzv. exorcismus.

Třetí díl *Kladiva* je prakticky podrobným návodem k přípravě, zahájení a k vedení inkvizičního procesu s osobami podezřelými z čarodějnictví. Zejména první dva díly *Kladiva* prokládali autoři rozličnými "poučnými příběhy ze života", které byly vydávány za zkušenosti inkvizitorů z jejich praxe. Autoři se totiž domnívali, že předstíranou konkrétností přispějí snad ke zvýšení a k podepření věrohodnosti svého tvrzení o potřebě tvrdě bojovat proti "zločinu čarodějnictví". Oba autoři uspořádali celou látku a výklad tak, že do popředí

vystoupila jasná snaha přisoudit čarodějnictví převážně ženskému pokolení, takže pronásledování zločinu čarodějnictví se nakonec koncentruje převážně na ženy. Čerpají přitom materiál z bible a z církevních otců. Neopomíjejí připomínat výroky, jako "kdyby nebylo špatnosti žen, byl by svět osvobozen od nesčetných nebezpečí", nebo že "žena je trpčí než smrt" apod. Méněcennost žen se pokoušejí dokazovat i pomocí zcela scestného etymologického výkladu latinského slova "femina", které se skládá domněle ze španělského výrazu "fe" (= víra) a latinského "minus" (= méně), z čehož prý nakonec vyplývá, že žena má méně víry než muž.¹⁰) Žena prý také předčí muže svým sklonem k pověřivosti, žádostivosti, marnivosti a prolhanosti, dále vášnivostí a nenasytnou smyslností. Protože jim prý chybí fyzická síla, hledají pomocníka v ďáblu a v čarodějnictví spatřují prostředek k ukojení své pomstychtivosti. Žena je prý od přírody špatná a mnohem rychleji podléhá pochybnostem ve víře, a mnohem rychleji než muž se také vzdává víry v Boha. Sexuální nenasytnost žen podle autorů Kladiava vede nakonec k tomu, že hledají posléze ukojení v náruči samotného ďábla.

Proti pochybovačům vytyčili autoři Kladiava tuto hrozbu: "Haeresis maxima est opera maleficarum non credere. - Nevěřit v činnost čarodějnic je největší kacífství". Ustanovení o trestání čarodějnic zakotvil pak v Německu trestní zákoník Karla V. z r. 1532 a z Německa se rozšířila honba za čarodějnicemi i do Čech, třebaže se tu první norma, prohlašující čarodějství za delikt, objevila teprve v Městských právech r. 1579.

LOSINSKÝ A ŠUMPERSKÝ HON NA ČARODĚJNICE Z LET 1678 - 1696

Signál k velkému pronásledování čarodějnic na severní Moravě vzešel v podstatě z tamních žerotínských panství. Zásluhou svých vrchností se vyznačovala výraznou evangelickou tradicí (ta odolávala protireformačnímu úsilí Habsburků i po třicetileté válce). Na druhé straně tamní venkovští poddaní na sebe v roce 1659 upozornili smělou vzpourou, kterou protestovali proti nezvyklému růstu svých poddanských povinností, zejména robot, tak i proti tomu, že vrchnost je násilně nutila přestoupit ke katolictví. Vzpoura zachvátila panství Velké Losiny a Loučnou. Teprve brutální postup vojska zjednal pořádek a tři vůdcové povstání byli na příkaz císaře Leopolda I. koncem června 1662 na nádvoří zámku ve Velkých Losinách popraveni. Ale duch vzpoury nebyl zdaleka potlačen, zejména byl mezi prostým lidem posilován tajně udržovaným evangelickým vyznáním, které vrchnost před časem z vypočítavosti opustila a ke katolické víře nyní nutila i své poddané. O neutěšených náboženských poměrech se na nedalekém šternberském panství se objevilo v březnu 1669 u císařského dvora ve Vídni zvláštní memorandum - autorem byl jezuitský kněz Arnold Engel. Upozornil v něm naléhavě Leopolda I. na provokativní vystupování evangelíků, kteří se katolíkům veřejně vysmívají a za bohoslužbami chodí až do Kladska a Olešnice. To představuje podle Engla vážné nebezpečí pro věc katolicismu v zemi. Kromě toho tam "začíná dokonce převládat čarodějnictví a ďábelské umění", takže tam prý mnozí nebožtíci, kteří "nezemřeli v dobré víře, nýbrž měli spolky se zlým duchem", vstávají z hrobů a způsobují jak obyvatelstvu, tak i dobytku velké škody. 11)

Jezuita Engel nebyl tehdy sám, kdo poukazoval na spojitost nekatolictví s výskytem čarodějnictví. Této výzvy se někteří také chopili, zejména když si uvědomili, čeho všeho lze rozpoutáním honu na čarodějnice dosáhnout - na jedné straně vrchnost měla naději obohatit se na úkor zabaveného majetku zámožnějších odsouzcenců a na druhé straně též příležitost zastrašit evangelíky. Poručenskou správu losinského panství za oba nedospělé osiřelé synovce Maxmiliána Františka a Jana Jáchyma vedla Angelia Anna Sibyla, hraběnka z Galle, rozená Žerotínová. Ta se odhodlala na radu některých losinských panských úředníků na tomto

panství rozpoutat čarodějnické procesy. V této oblasti se v letech 1678 - 1692 stal největším bojovníkem s ďáblem olomoucký advokát František Jindřich Boblig z Edelstadtu. Dával se najímat dobře smýšlejícími vrchnostmi, na jejichž panství se nějaká podezřelá osoba vyskytla, aby první provedl proces, a protože brzy začal platit v tomto oboru co autorita, mohl za to požadovat vysoký plat a kromě toho diety, ubytování na zámcích zdarma a spoustu služebnictva. Je proto jasné, že za těchto okolností protahoval Boblig procesy jak nejdéle mohl a zaplétal do nich co nejvíce lidí. Žádná čarodějnice neodešla u Bobliga z mučírny, aniž by byla neudala další a další osoby. Původně působil Boblig ve Velkých Losinách, ale toto působení považoval pouze za přechodné, protože podle jeho představ bylo málo výnosné. V Losinách se snažil vynutit z tamních vyšetřovanců co nejvíce udání a obvinění na zámožné občany v Šumperku, na jejich manželky, dcery a syny, protože v Šumperku žilo zámožné měšťanstvo, od něhož bylo možno očekávat mnohem vyšší kořist než od sedláků a venkovských řemeslníků z losinského panství.

Bobligovým nejproslulejším případem se stal dlouhý proces se šumperským děkanem Kryštofem Aloisem Lautnerem (je vylíčen literárně Václavem Kaplickým v románě "Kladivo na čarodějnice"). Lautner byl vážený člověk, který nerad viděl Bobligovo řádění v okolí, kde Boblig odkrýval jednu čarodějnici za druhou, a pokoušel se klást jeho živnosti překážky. Lautner se mezi farníky těšil značnému respektu, neboť vynikal pozoruhodnými vědomostmi z několika oborů, kromě jiného také z astronomie. Dovedl hrát na housle, vlastnil vedle not a signovaných obrazů i větší knihovnu čítající 322 knih teologického, historického a právního obsahu. Boblig tedy vynutil z několika mučených žen udání proti Lautnerovi a podařilo s mu vskutku roku 1680 proti Lautnerovi zahájit proces pro čarodějnictví. Obvinění znělo na noční schůzky s ďáblem, dále že Lautner sezdal s čertem dceru barvíře Sattlera a dovoloval své hospodyně nosit ve střevících posvěcenou hostii. Boblig vedl proces pět let. Přiveden na mučidla, Lautner se přiznával, jakmile bylo mučení skončeno, přiznání vždy odvolal. Teprve roku 1685 dosáhl Boblig toho, že byl Lautner zbaven kněžství a 18. září 1685 v Mohelnici upálen. Popravě byla přítomna zvláštní církevní mise, která kvůli tomu přijela až z Říma, mnoho vysoké šlechty z Vídně a z Prahy a asi dvacet tisíc zvlounů.¹²⁾ Z nedalekých Hnojic k této nezvyklé podívané jeden písmák napsal: "Veliká síla lidu k dívání byla se sešla a mnoho panstva o komorníkách, nižšího i vyššího stavu, i canonici z Holommouce, páni byli z Brna, Vídně... Jak živo co Mohelnice Mohelnici jest, aby v tom městě tolik panstva kdy bylo jak tenkrát k divadlu se mnoho panstva bylo sjelo a zdaleka v komorních vozích a také v kočářích panstvo vysoké rodu i nižšího, a co obecného lidu, počtu není." ¹³⁾ K aktu degradace do kostela mělo přístup pouze duchovenstvo a pak šlechta. Lautnera přivedli pochopi a byl na něho hrozný pohled - byl strašně zarostlý, s dlouho nestříhanými vlasy a s vlajícím plnovousem. Dle úmyslu soudů se vnějškově divákům měl jevit co možná nejvíce odporný, jako pravý čarodějník, jako odporný satanášův tovaryš a zaprodanec. Od vchodu do kostela až k oltáři byla vytvořena zvláštní cesta z prken, po nichž měl Lautner jít, aby tento "zatvrzelý čarodějník" nemohl dotykem své nohy znesvětit posvěcenou půdu kostela. Světící biskup Breuner mu pak za asistence šesti děkanů a farářů vydřel cihlou až do krve jeho posvěcená místa na hlavě a na prstech ruky, na nichž byl kdysi pomazán svatým olejem, když před třiceti lety přijímal v Olomouci kněžské svěcení. Po skončení obřadu degradace uštědřil Breuner Lautnerovi kopanec a vyhnal ho z kostela. Breuner za tuto degradaci obdržel od svého nadřízeného biskupa odměnu ve výši 25 dukátů. Lautner při degradaci nemlčel a hlasitě volal, že je nevinný. Byl však drsně umlčen a nato v poutech vhozen do káry a odvezen za město k popravišti. Když byl kovovým řetězem přivázán uprostřed hranice k silnému kůlu, připevnil mu jeden z katových pacholků na krk pytlík se střelným prachem, který mu podle biskupova přání měl umírání přece jenom trochu usnadnit. Ale výbuch střelného prachu

Lautnera nejen neusmrtil, nýbrž ho těžce zranil a spálil mu vlasy a vousy. Z hořící hranice do poslední chvíle volal svatá jména a hlasitě se modlil. Takže jeho poslední okamžiky vzbuzovaly u mnohých přihlížejících dojem, že na hranici upálili nikoli čarodějníka a ďáblova tovaryše, nýbrž pravého mučedníka, který se až do posledního dechu choval jako světec. 14)

Po dočasné správě své tety hraběnky z Galle se řízení svého dědictví ujali bratři Žerotínové a hned nato se obrátili k císaři Leopoldovi se stížností, ve které uvedli, že čarodějnické procesy v letech 1679 - 1692 pohltily neuvěřitelně mnoho peněz, ježto tamní vrchnost připravily a dosud připravují o schopné poddané. Nebude-li této Bobligově zhoubné činnosti učiněna přítrž, hrozí vrchnosti nutně další pokles příjmů, který se dále nepříznivě promítne dokonce poklesem berní, a to nakonec k nemalé škodě státu. I kníže z Lichtenštejna si časem uvědomil hospodářskou škodlivost Bobligova počínání pro město Šumperk a okolí. Výsledkem pak bylo, že v roce 1696 skončila k všeobecné úlevě práce losinského i šumperského inkvizičního tribunálu. Bobligovi, zlému a a podlému starci, trápenému vytrvale pakostnicí, bylo tehdy osmdesát let. Za svého působení v letech 1678 - 1696 ve Velkých Losinách a Šumperku dal pod záminkou čarodějnických popravit na sto osob, většinou žen. K jeho obětem patřilo i nemálo mužů, a to i významných, jako byl např. děkan Lautner a nebo bohatý barvíř Sattler. Na Šumperk připadalo 48 obětí, z toho 27 žen a 21 mužů. Počet mužských obětí přitom ve srovnání s obdobnými soudními procesy jinde byl nezvykle vysoký a patří do jisté míry ke zvláštnostem severomoravského honu na čarodějnice. Ten pak vedle slezských procesů náležel k něm nejhorším a nejsurovějším jaké se u nás vůbec odehrály. Slezské procesy z Jeseníků a Zlatých Hor si ve srovnání s losinskými a šumperskými vyžádaly sice více než dvojnásobně vyššího počtu obětí, nicméně severomoravské hon na čarodějnice vzbudily ve světě mnohem větší ohlas. Bylo tomu tak nepochybně proto, že jejich nejznámější obětí se stal nevinný římskokatolický duchovní - Kryštof Alois Lautner. 15)

Poznámky:

- 1) Práva městská království Českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jich sumou od M. Pavla Krystiana z Koldína, ed. J. Jireček, Praha 1876, s. 392
- 2) E. Procházková, Hrdelní soudnictví města Benešova v 16. - 18. st., SVPP 21, 1980, s. 213
- 3) B. Roučka, Poznámky k mapě hrdelních soudů, s. 122 - 123; K. Malý, České právo v minulosti, Praha 1995, s. 145
- 4) K. Malý, České právo v minulosti, Praha, 1995, s. 145 - 147, 154 - 156
- 5) K. Malý, České právo v minulosti, Praha, 1995, s. 156 - 158
- 6) J. Pánek, Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy), ČsČH 32, 1984, s. 712 - 713
- 7) Práva městská království českého, s. 335
- 8) Jura originalia civitatis Brunensis, Brno 1993
- 9) Karel Křesadlo, Jihlavské právo. In: Kapitoly z historie Jihlavy, Jihlava 1992, s. 36-45
- 10) Bedřich Šindelář, Hon na čarodějnice, Praha, Svoboda, 1986, s. 37 - 38
- 11) Bedřich Šindelář, Hon na čarodějnice, Praha, Svoboda, 1986, s. 188
- 12) Jiří Klabouch, Staré české soudnictví (jak se dříve soudívalo), Praha, Orbis, 1967, s. 78
- 13) Bedřich Šindelář, Hon na čarodějnice, Praha, Svoboda, 1986, s. 207
- 14) Bedřich Šindelář, Hon na čarodějnice, Praha, Svoboda, 1986, s. 207
- 15) Bedřich Šindelář, Hon na čarodějnice, Praha, Svoboda, 1986, s. 210

Vysvětlivky:

Apelační soud Praha - (1548-1788) - vznikl 20. 1. 1548 reskriptem Ferdinanda I. jako královský tribunál na Pražském hradě, v roce 1783 přeměněn v apelační a vrchní trestní soud.

Oprávněn vyřizovat odvolání od všech soudů první instance (ve městech) ve věcech trestních i civilních. Podle hrdelního řádu Josefa I. rozhodoval též o použití útrpného práva, tj. od roku 1707. Apelační soud v původním pojetí zanikl v roce 1783, kdy byl zřízen všeobecný apelační soud.

Česká dvorská kancelář (1293/523 - 1749) - pův. král. orgán, ve druhé pol. 15. st. též úřadem zemským, tj. orgán královský i orgán král. rady, zemského sněmu, zemské stavovské obce či místodržitelství vlády v době nepřítomnosti panovníka v zemi. Zároveň vyřizovala v soudní oblasti supliky, stížnosti a žádosti obyvatel, které nedosáhli spravedlnosti u řádných soudů. V. 16. st. rozhodoval sám panovník nebo královská rada, která se tak stala nejvyšší soudní instancí. Kancelář pak zasahovala do pravomoci soudů, vydávala příkazy a předvolání, zastavovala nebo odkládala řízení, zrušovala rozsudky, po vyžádání příslušných spisů nebo odborného posudku od apelačního soudu vydávala i nálezy. Obnovením zřízením zemským r. 1627 se stala opět orgánem podřízeným výhradně panovníkovi. Pravomoci v oboru soudnictví byly rozšířeny. Vedla pouze procesní řízení a navrhovala králi rozsudek. Projednávala i žádosti o milost. Pro vyřizování soudních záležitostí zřízen devítičlenný soudní senát. Od apelačního soudu bylo možno odvolat se pouze ke kanceláři. Nejvyšším soudním místem kancelář zůstala i v instrukci Karla V. z roku 1719 - soudní a polit. agenda však byla důsledně oddělena. R. 1749 česká dvorská kancelář zrušena a nejvyšší instancí v oblasti soudnictví se stal nejvyšší soudní úřad.

Česká finanční prokuratura - (1250-1785) - fiskální úřad vznikl v první pol. 15. st. - r. 1437 - v čele stál královský prokurátor, zastupující původní panství ve sporech o jeho majetek a statky. Královský prokurátor podřízen zpočátku králi, později české komoře, od pol. 17. st. též zemským polit. úřadům. Od 16. st. královský prokurátor vystupoval jako veřejný žalobce v trestních přečinech šlechty, v trestních sporech se svobodníky a Židy a částečně též s poddanými, pokud šlo o náboženské přečiny nebo tzv. veřejné zločiny - podvody, žhářství, rouhání, padělání mince, přechovávání Cikánů... Zastupoval pan. u všech soudů, s výjimkou městských.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. KLABOUCH, Jiří: Staré české soudnictví (jak se dříve soudívalo), Praha, Orbis, 1967, 1. vydání, 418 s.
2. ŠINDELÁŘ, Bedřich: Hon na čarodějnice, Praha, Svoboda, 1986, 1. vydání, 253 s.
3. HRDELNÍ SOUDNICTVÍ ČESKÝCH ZEMÍ - soupis pramenů a literatury, uspořádali Jindřich Francek a Tomáš Šimek, Státní oblastní archiv Zámorsk, 1995, 1. vydání, 188 s